

О. В. Єрченко,

Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, м. Львів

ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОСНОСТІ НАУКОВОГО ТЕКСТУ І ПРОФЕСІЙНОГО ДИСКУРСУ

У статті розглядаються загальні принципи наукового тексту і професійного дискурсу, закономірності й алгоритми передачі інформації у процесі письмової комунікації. Охарактеризовано специфічний виклад матеріалу в наукових і технічних текстах: дискурс і текст співвідносяться як процес і результат і розглядаються як явище комунікативного плану. Текст і дискурс виникають майже за одночасного вибору адресантом теми, мети, стратегії тощо, а також лінгвостилістичних засобів їх текстového відтворення.

Ключові слова: науковий текст, професійний дискурс, адресант, адресат, процес, результат, комунікація.

ПРОБЛЕМЫ СООТНЕСЕННОСТИ НАУЧНОГО ТЕКСТА И ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ДИСКУРСА

Статья рассматривает общие принципы научного текста и профессионального дискурса, закономерности и алгоритмы передачи информации в процессе письменной коммуникации. Проведена характеристика специфического изложения материала в научных и технических текстах: дискурс и текст соотносятся как процесс и результат и рассматриваются как явление коммуникативного порядка. Текст и дискурс возникают почти одновременно выборе адресантом темы, цели, стратегии и т.п., а также лингвостиллистических средств их текстуального воспроизведения.

Ключевые слова: научный текст, профессиональный дискурс, адресант, адресат, процесс, результат, коммуникация.

THE PROBLEMS OF CORRELATION BETWEEN SCIENTIFIC TEXT AND PROFESSIONAL DISCOURSE

The article considers general principles of scientific text and professional discourse, rules and algorithms of rendering information in the process of written communication. Due to the specific approaches towards presenting information in each branch of science being available, as well as discourse peculiarities including ethnolinguistic, psychological and cultural factors, the latter are defined and established by certain discourse communities. Such correlation could be possible provided that the nature of discourse and text is determined and compared. The diversity in interpreting these notions within the linguistic scientific community makes fulfilling this task a complicated one, based primarily on the discussions about the priority of the discourse or the text. The concept enlightened in the article regards neither the discourse nor the text to be primary, occurring simultaneously in the author's choosing the subject, aim, strategy, background etc. and linguistic means of presentation. The category of discourse is considered to belong to linguistic and social sphere while the text is referred solely to the sphere of the language which means that discourse is a broader notion than text, the former covering both text and extralinguistic factors. The focus of the article being the discourse and the text in scientific communication, the specific exposition of the material in scientific and technical texts is taken into consideration.

Key words: scientific text, professional discourse, addresser, addressee, process, result, communication.

Сучасні пошуки нових шляхів розвитку та вдосконалення як системи вищої освіти, так і науково-дослідної роботи, спрямовані на поглиблення вивчення певних теоретичних положень та застосування їх у ході практичної підготовки фахівців у певній галузі.

У кожній галузі існують власні специфічні підходи до викладу інформації у наукових публікаціях, свої характерні дискурсивні особливості, зумовлені чинниками етномовними, психологічними, культурологічними тощо. Ці чинники окреслюються і встановлюються окремими дискурсивними спільнотами.

Співвіднесення наукового професійного дискурсу і наукового професійного тексту дозволяє встановити як загальні, так і вузькогалузеві закономірності та алгоритми передачі інформації у процесі письмової комунікації. Ми зважаємо на те, що мовні одиниці тексту (слова, речення) як явища є водночас елементами дискурсу і його продуктами

Погляди лінгвістів сходяться у трактуванні дискурсу як динамічного мовленнєвого утворення; натомість, тлумачення тексту різняться доволі суттєво – від максимально абстрактного конструкту до максимально конкретної матеріальної даності. Велика кількість праць свідчить про зацікавленість проблемою (Н. Д. Арутюнова, М. К. Бісмілієва, О. П. Воробйова, С. В. Вострова, О. М. Ільченко, Є. С. Кубрякова, І. М. Колегаєва, Т. В. Яхонтова, Дж. Свейлз, М. Хеллідей та ін.).

Характерною рисою дискурсу, який розглядається у широкому розумінні як прагматизована форма тексту, є загальне галузеве інформаційне поле з конкретними учасниками акту, адресантом й адресатом. Заслугує на підтримку точка зору Є. С. Кубрякової, що «дискурс – ширше поняття, ніж текст. Дискурс – це одночасно і процес мовної діяльності, і її результат (= текст)» [5, с. 22]. На нашу думку, необхідно чітко розмежувати поняття «дискурс», «текст» і «контекст». Термін «текст» вживається по-різному: з урахуванням когнітивного смислу, в якому він відноситься до ментальної репрезентації сказаного, і смислу мовного, в якому означає послідовність речень, що проявляють семантичну когезію.

М. Хеллідей *текстом* називає будь-який відтинок живої мови, виражений у письмовій, усній чи будь-якій іншій формі. М. Хеллідей наголошує, що текст – це водночас і продукт, і процес. Текст є продуктом, оскільки його можна зафіксувати і вивчити. Текст має певну структуру, що систематизується. Тобто, це процес «у розумінні постійного семантичного вибору, руху по сітці потенціалу значень, в якому кожен вибраний набір створює оточення для наступного» [9, с. 64]. На нашу думку, на відміну від М. Хеллідея, поняття тексту і дискурсу не отожднюють, навпаки, розмежовуються.

У своїх працях М. Хеллідей використовує поняття «кон-текст», що означає «з текстом», тобто те, що виходить за межі сказаного, написаного, з оперттям також на невербальну ситуацію, в якій текст розвивається. Це означає, що контекст слугує сполучною ланкою між текстом і ситуацією, в якій цей текст виникає. Основна думка вченого полягає в тому, що «в реальному житті контексти передують текстам. Ситуація первинна щодо пов'язаного з нею дискурсу». Таким чином, М. Хеллідей визнає дискурс як текст, що функціонує в контекстах ситуацій та культури [9]. Такий підхід до дослідження дискурсу акцентує на важливості контексту соціальної ситуації, завжди пов'язаного з контекстом культури. Автор визнає, що мовної моделі опису контексту культури не існує, але «для опису контексту ситуації корисно долучати культурний фон» [9, с. 47].

На нашу думку, так звана невербальна ситуація, в якій розвивається текст, за М. Хеллідеєм, є частиною всієї дискурсивної парадигми; водночас *дискурс* ми розглядаємо як ширше поняття за *контекст*, де, крім ситуації, в якій розвивається текст, присутні прагматично-когнітивні інтенції адресанта. Отже, певну статичність контексту не можна вважати тотожною динамічності дискурсу. Ми поділяємо думку Т. ван Дейка, що дискурс необхідно розглядати як модель плюс соціальний контекст, котрий включає 1) тип соціальної ситуації – особиста, суспільна, інституційна (формальна), неформальна; 2) характеристики учасників соціальної взаємодії – позиції (наприклад, ролі, статуси тощо), властивості (наприклад, стать, вік тощо), відносини (наприклад, перевага, авторитет), функції учасників (наприклад, батько, слуга, суддя тощо) [2, с. 2].

Поняття «дискурс» відкрите для різних дискусій. Саме Т. ван Дейк та його співавтори у своїх працях наголошують на доцільності переходу до міждисциплінарного дослідження дискурсу. «Дослідження дискурсу не обмежується експліцитним описом структур самих по собі. Результати досліджень дискурсу в області теорії мовленнєвої комунікації, когнітивної психології, соціальної психології, мікросоціології й етнографії показали, що дискурс – це складне комунікативне явище, яке включає в себе також і соціальний контекст, що створює уявлення як про учасників комунікації (та їхні характеристики), так і про процеси творення і сприйняття повідомлення» [2, с. 113].

Особливо треба підкреслити, що за такого розуміння дискурсу письмовий текст також є комунікативною подією, оскільки він передбачає наявність учасників, що перебувають у взаємодії, а створення та сприйняття тексту неможливе без ментальних процесів та соціального контексту, хоча він і має свою специфіку. Безперечно перевагою зазначеного підходу до дискурсу є зосередження уваги на когнітивних механізмах продукування й інтерпретації дискурсу.

На відміну від творів художньої літератури, наукові тексти призначені для вузького кола читачів – спеціалістів у певній галузі, які володіють необхідною сумою знань, певним досвідом, що дає змогу адекватно сприймати інформацію. За висновком І. М. Колегаєвої, «художнє повідомлення апелює до почуттів та емоцій адресата, а наукове – до його інтелекту» [4, с. 21].

Специфічний виклад матеріалу в наукових і технічних текстах пояснюється їх призначенням – передусім передати інтелектуальну інформацію, привернути увагу читача до відповідної проблеми. З огляду на це, науковий текст характеризується виразністю і логічністю, стислістю, точністю, нейтральною експресивністю та об'єктивністю. Як висновок: «сила переконливості власне наукових текстів полягає в логіці та послідовності викладу, несуперечливості фактів, які повідомляються, аргументованості авторських умовиводів, широті і коректності інформаційної бази, що долучається ззовні» [4, с. 27].

Для письмового тексту діалог, тобто взаємодія учасників комунікації, починається зі сприйняття адресатом тексту адресанта. Якщо *ментальні процеси та соціальний контекст* обох учасників цього діалогу неадекватні, він буде малоефективним, малоймовірним або неможливим. Тому при створенні того чи іншого типу статті адресант повинен обов'язково зважати на *контекст*, у якому пишеться стаття, соціальний статус імовірного адресата, а також підпорядковувати свої ментальні процеси вимогам, сформульованим для певного виду письмового твору. До ментальних процесів ми пропонуємо залучити обсяг інформації (знань), яким володіє адресант, аргументи, які спонукають його до створення письмового твору, обсяг доступу адресанта до загального поля інформації, необхідність (або відсутність необхідності) застосування риторичних засобів для побудови письмового тексту, мети створення письмового тексту взагалі.

У цьому викладі «дискурс» трактований, слідом за Н. Д. Арутюновою, «як зв'язний текст у сукупності з позамовними (прагматичними, соціокультурними, психологічними та ін.) чинниками; текст, взятий в аспекті події (*proc.* собоютином аспекте – О. Є.), мовлення, що розглядається як цілеспрямована соціальна дія, як компонент, що бере участь у взаємодії людей та механізмах їхньої свідомості (когнітивних процесах)» [1, с. 136–137]. Таке визначення підкреслює соціальну природу комунікації, оскільки трактує дискурс як спосіб та форму міжособистісної взаємодії, вписаної в певний позамовний контекст. Разом з тим, воно віддзеркалює когнітивну сутність даного явища, його участь у передачі знань, оперуванні знаннями та створенні знань [5, с. 23].

Такий когнітивно-дискурсивний підхід до аналізу комунікації вимагає відокремлення категорії «дискурс» від традиційних понять «мовлення», «текст», «діалог»; особливо це стосується понять «текст» і «дискурс». Таку думку підтверджують численні дослідження останніх років, автори яких наголошують на тому, що розглядається один і той же об'єкт, а відмінність між текстом і дискурсом полягає лише в ракурсі розгляду, тобто дискурс і текст співвідносяться як процес та результат. Отже, дискурс є вербалізованою діяльністю мислення, і ця діяльність – це сукупність процесу й результату, яка включає як власне мовні, так і позамовні чинники.

Таким чином, згідно з дискурсивним підходом, текст і дискурс розглядаються як явища комунікативного плану, що дає змогу вирішувати проблеми лінгвістики тексту. Текст обумовлений вибором певного дискурсивного поля, а дискурс впливає на текстову реалізацію адресантом – ці поняття взаємопов'язані та взаємозумовлені. На нашу думку, ні текст, ні дискурс не можна вважати первинним чи вторинним. Вони виникають майже одночасно у виборі адресантом теми, мети, стратегій, фонових знань тощо, а також лінгвістичних засобів їх текстового відтворення.

У працях більшості мовознавців зазначені поняття диференціюються: під текстом розуміють абстрактну одиницю мови найвищого рівня, а під дискурсом – прояв мови під спостереженням: текст, взятий в аспекті події, мовлення, занурене в життя. Виникнення дихотомії «дискурс – текст» пояснюється тим, що категорія дискурсу належить до лінгво-соціальної сфери, а текст – до мовної; тобто, ми розглядаємо дискурс як поняття ширше, ніж текст, де дискурс охоплює і текст, і позамовні чинники. Такий підхід узгоджується з ідеями М. Стаббса, який вважає ці чинники як категорії соціальні [11, с. 1–2].

Професійний дискурс вимагає певної професійної норми, тобто єдності форми вираження інформаційного матеріалу. У професійному дискурсі адресант оперує тими когнітивно-прагматичними та риторичними засобами, які визначені дискурсивною спільнотою. Нема підстав стверджувати, що науковий текст чи академічне письмо реалізується окремим індивідом, адже у підході до жанру ESP (англійська спеціального призначення) наголошується, що професійне письмо трактується як діяльність спільноти. Таким чином, те, про що пишуть науковці, і за формою, і за змістом обмежене імпліцитними правилами і встановленими умовностями специфічної дискурсивної спільноти у певній професії чи дисципліні. Дотримання цих неофіційних правил дає змогу авторам отримати доступ до дискурсивної спільноти чи стати її членом. Таку перспективу створення «спільноти» вважають соціальною діяльністю, оскільки автор читає, інтерпретує, сприймає чи відхиляє аргументи інших авторів.

Дж. Свейлз запропонував шість основних характеристик, необхідних та достатніх для визначення групи осіб як дискурсивної спільноти, які полягають у тому, що дискурсивна спільнота 1) володіє широким спектром цілей; 2) має механізми інтеркомунікації серед своїх членів; 3) використовує свої заздалегідь визначені такою спільнотою механізми, передусім для надсилання й отримання інформації; 4) обробляє і, таким чином, використовує один чи більше жанрів у просуванні до своїх цілей; 5) формує свою специфічну лексику, якою оперують члени дискурсивної спільноти в процесі спілкування в її межах (наприклад, професійної); 6) належить до певної дискурсивної спільноти членів, які відповідають її вимогам і які володіють відповідною дискурсивною компетенцією [12, с. 24–27].

Г. Віддовсон стверджує, що «науковий дискурс є універсальним способом комунікації, чи універсальною риторикою, яка в різних мовах реалізується науковим *текстом* в процесі *текстуалізації*» [13].

Для аналізу наукового тексту визначальним є такий критерій: його розуміння і подальша інтерпретація пов'язані не лише з читанням експліцитно представленої інформації, а й з відтворенням імпліцитної інформації. Функції, пов'язані

з парадигмою *адресант – повідомлення – адресат*, також становлять нерозривну єдність і присутні в мові науки, проте вони відзначаються суттєвими особливостями, зумовленими специфікою наукової діяльності.

Т. В. Дроздова в аналізі мови науки наголошує на «когнітивно-дискурсивній парадигмі». Вона відзначає тісний зв'язок комунікативної та когнітивної функцій [3, с. 18]. Функція мови, у плані накопичення і зберігання знань та суспільно-історичного досвіду, також притаманна мові науки. Мова науки оптимально пристосована до можливостей її розвитку, створення нових термінів та понять. У процесі розвитку нових досягнень науки, що входять у повсякденне життя, виникають нові слова, поняття, терміни, які поповнюють і певну галузь науки, і розмовну мову. Науковий текст віддзеркалює ментальну діяльність людини, а всі її жанри слугують одній меті наукового опису предмета дослідження. Цілком очевидним є той факт, що лінгвальні особливості наукового тексту значною мірою зумовлені чинниками позамовними. Очевидно, що функціонально-прагматичне призначення тексту зумовлює, передусім, специфіку наукового тексту. Цей текст повинен бути засобом зберігання й передачі наукових знань у вербальній формі, фіксувати картину світу з позицій прагматичних та теоретичних результатів пізнавального досвіду, надавати опис основних концептів, категорій чи понять цієї науки і розкривати наявні види зв'язків та взаємовідносин.

Як одиниця комунікації, науковий текст містить лише інтелектуальну інформацію конкретного і/або узагальнюючого характеру. Він завжди заздалегідь продуманий і підготовлений, продукт відбору даних/відомостей із загального інформаційного поля для експліцитного та імпліцитного представлення. Прояви особистого ставлення до викладеного і, відповідно, вживання стилістичних засобів його вираження неприпустимі, оскільки це суперечить меті наукового опису. Автор дотримується максимальної об'єктивності та нейтральності викладу, наче відсторонюючись від наданої інформації. Існує низка характерних словосполучень і речень, вживання яких забезпечує виразне логічне та однозначне відтворення думки для досягнення комунікативної мети. В науково-технічному тексті переважають пасивні конструкції, зрідка – безособові та неозначено-особові конструкції як засоби відходу від суб'єктивності. Між текстом і читачем виникають певні відносини, що передбачають активне сприйняття тексту читачем. Читач вибирає «свій» текст на основі власного досвіду, проте авторська настанова відіграє тут важливу роль, причому і вона може проявлятися як імпліцитно, так і експліцитно.

Аналіз мислової структури наукового тексту ґрунтується на припущенні, що зміст тексту – це виклад знань його автора. Наукове знання, висловлене у тексті, включає об'єктивні та суб'єктивні знання в їх єдності. «Наукове знання в динамічному аспекті є специфічним продуктом пізнавальної діяльності, що характеризується особливою організацією, за якої у знанні відображається зміна як об'єкта, так і суб'єкта пізнання. При цьому істотним є той факт, що знання як організований комплекс вимагає того, щоб самі зміни суб'єкта й об'єкта, принципи їх відносин не лише відповідали рівневі розвитку суб'єкта та об'єкта, але й мали припис у результаті взаємодії підняти знання на інший новий рівень (зміни повинні мати якісний характер), визначати його як нове знання» [4, с. 143–144].

У науковому тексті вирізняють дискурсивні параметри: адресанта і адресата, їх комунікативну цільову настанову, мету повідомлення, зміст повідомлення, сферу спілкування, зовнішні та внутрішні контекстуальні умови. У науковому тексті автор та його оцінка відходять на задній план, на передньому виступає об'єкт дослідження, експліцитний вираз суб'єктивної позиції трапляється вкрай рідко і має свою специфіку. Ставлення автора спрямоване головним чином на суть досліджуваної проблеми і передбачає раціональну оцінку її змісту. Мовні засоби, за допомогою яких передається думка чи судження автора з того чи іншого питання, сприяють посиленню переконливості тексту, яка викладена крізь призму його особистого сприйняття.

У нашому розумінні *тексту* та *дискурсу* взято за основу положення про те, що сучасне розуміння дискурсу як лінгвокогнітивної діяльності передбачає його протиставлення тексту як продукту мовленнєвої діяльності, що становить сукупність процесу й результату.

Лінгвальні особливості наукового тексту значною мірою зумовлені позамовними чинниками: передачею і зберіганням наукових знань у вербальній формі, наданням опису основних концептів, категорій чи понять певної галузі науки і розкриттям наявних видів зв'язків та взаємовідносин.

Логічність та експліцитність викладу інформації у науковому тексті підпорядкована прагматичному принципіві, вираженому в особливій архітектоніці тексту та його структурно-композиційній організації.

Професійний дискурс – це певна професійна норма, трактована як єдність мовної форми вираження інформаційного матеріалу тими когнітивно-прагматичними та риторичними засобами, які визначені дискурсивною спільнотою; як норма, обмежена за формою та за змістом, імпліцитними правилами і встановленими умовностями специфічної дискурсивної спільноти.

Література:

1. Арутюнова Н. Д. Истоки, проблемы и категории прагматики / Н. Д. Арутюнова, Е. В. Падучева // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 16. Лингвистическая прагматика. – М. : Прогресс, 1985. – С. 3–42.
2. Дейк Т. А., ван. Язык, познание, коммуникация / Т. ван Дейк // Сб. работ. / сост. В. В. Петрова. – М. : Прогресс, 1989. – 310 с.
3. Дроздова Т. В. Научный текст и проблемы его понимания (на материале англоязычных научных экономических текстов) : дисс.... д-ра филол. наук : 10.02.19 и 10.02.04 / Дроздова Татьяна Васильевна. – М., 2003. – 358 с.
4. Колегаева И. М. Текст как единица научной и художественной коммуникации : монография / И. М. Колегаева. – Одесса : Ред.-изд. отдел обл. управления по печати, 1991. – 121 с.
5. Кубрякова Е. С. Виды пространств текста и дискурса / Е. С. Кубрякова, О. В. Александрова // Категоризация мира: пространство и время : материалы науч. конф. – М. : Диалог – МГУ, 1997. – С. 19–20.
6. Яхонтова Т. В. Лінгвістична генологія наукової комунікації : монографія / Т. В. Яхонтова. – Львів : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 420 с.
7. Brown G. Discourse analysis / G. Brown, G. Yule. – Cambridge University Press, 1983. – 288 p. – (Reprinted 1993).
8. Dijk T., A. van. Studies in the pragmatics of discourse / Dijk T. A. van. – The Hague : Mouton, 1991. – 331 p.
9. Halliday M. Cohesion in English / M. Halliday, R. Hasan. – London : Longman, 1976. – 374 p.
10. Schiffrin D. Approaches to Discourse / D. Schiffrin. – Oxford UK & Cambridge USA : Blackwell, 1994. – (Reprinted 2000). – 470 p.
11. Stubbs M. Discourse analysis : the sociolinguistic analysis of natural language / M. Stubbs. – Chicago : University of Chicago Press ; Oxford (Oxfordshire) : B. Blackwell, 1983. – 272 p.
12. Swales J. M. Genre Analysis. English in academic and research settings / J. M. Swales. – Cambridge : Cambridge University Press, 1990. – 260 p.
13. Widdowson H. Explorations in Applied Linguistics / H. Widdowson. – Oxford : Oxford University Press, 1984. – 262 p.